

## SZEMLE

## Nemzeti és etnikai kisebbségek története

## Észak-Erdély szász iskoláinak helyzete 1940-tól, a magyar visszacsatolás és a későbbi változások során

Kroner, Michael: *Die besondere Lage der deutschen Schulen Nordsiebenbürgens in den Jahren 1940–1950.* = *Spiegelungen*, 7. Jg. 2012. 2. no. 152–161. p.

A második bécsi döntéssel (1940. aug. 30.) néhány évre Magyarországhoz került Észak-Erdély mintegy 35 ezres lélekszámú németiségét évekkel korábban elérték a háborús változások, mint az szász néptársaik terebélyesebb dél-erdélyi törzse esetében történt. A Romániából 1979-ben kitelepült, 1934-es születésű történész (a *Geschichte der Nordsiebenbürger Sachsen* és nagyszámú más Erdély-történeti munka szerzője) áttekintésében a térségbeli iskolatügy – másutt még nem tárgyalt – alakulására pillant vissza, a fiatal pedagógusként ott töltött 60-as évek és a későbbi informálódás utótapasztalatát hozzáfűzve.

Észak-Erdély németisége egyik napról a másikra szakadt ki a politika, a gazdasági élet, a művelődés egykorú romániai német, illetve a közigazgatás román intézményességéből. A Magyarországhoz való visszatérést a szász lakosság a magyarokkal együtt lelkesen üdvözölte, vérmes reményei ugyanakkor nem igazolódtak. Egyebek között a fentről eszközölt kinevezések a román helyett most a magyar többségi hegemóniát demonstrálták. A kisebbségpolitikai irányítást a romániai német népcsoport-vezetőség kezéből átvette a Basch Ferenc vezette Magyarországi Németek Népi Szövetsége. Ideológiailag ez nem jelentett nagy különbséget. Az iskola-hálózat pedig a legzökkenőmentesebben vészelt át a határváltozást – annak köszönhetően, hogy teljes egészében az evangélikus egyház illetőségi körébe tartozott, amely vezér-főesperességi rangon épp csak betagozódott a magyarországi egyházszerzetbe. Ezzel elkerülte a dél-erdélyi vagy a bánási iskolák sorsát, ahol a közpolitikai rangra emelt, Berlinből dirigált Népcsoport-vezetés éppen kivette azokat az egyházi kézből.

A hálózatot a 4+3 osztályos, többségében egy tanerős népiskolák sora, Beszterce város besztercei fiúliceuma és a Trianon előtti polgári iskolából lett lány-alsógimnázium, valamint a szászrégeni vegyes algimnázium alkotta. A román időszakban – egyházi égisz alatt – megőrzött kisebbségi intézményrendszer az egykorú magyarországinál lényegesen jobban átfed-

te a tanulónemzedékeket, és az elért szint fenntartása, a népcsoport státus teljes megőrzésével a bécsi döntés kikötései közé tartozott. Más kérdés, hogy a román nyelvkötelező oktatása helyébe a magyaré jött vissza. Nagyobb léptékű átszervezést igényelt a nagyszebeni, illetve segesvári tanító-képző kiváltása a pedagógus-utánpótlás megoldására; a kérdést a besztercei líceum továbbfejlesztése, illetve Régenben egy önálló képző felállítás útján oldották meg. A nagy hírnévnek örvendő líceumot egyébként más magyarországi vidékekről is mind többen látogatták; részükre 40 férőhelylyel különálló diákothont nyitottak.

Az észak-erdélyi német iskolák nyílt náci bekebelezése elmaradt, de a birodalmi szellemű ideológiai nevelésről a Volksbund ifjúsági szervezete vagy egy-egy pedagógus is megfelelően gondoskodott. Ilyen irányban hatott emellett az 1942-től már bombaveszélynek kitett németországi városokból fogadott gyermekcsoportok gondozása – a családok között kialakult kapcsolatokkal. A hosszabb-rövidebb időre befogadott gyermekek száma 1942–44 között Észak-Erdélyen belül elérte az ezer főt. 1942-től kezdve a magyar honvédségi behívók mellett a magyarországi németiség egészét elérték az SS-toborzások. Ezek már a felsőbb osztályos tanulói ifjúságot érinthették. Idekapcsolódóan bevezetésre került az előrehozott „hadi-érettségi” intézménye. Egy újabb keletű feltárás – W. Weltzer: *Wege und Irrwege – Schulen, Erziehungsheime und Erziehungsanstalten des Volksbundes der Deutschen in Ungarn 1940-1944* (2005) – 42 harctereken maradt diák nevét sorolja fel Beszterce, illetve Szászrégen vonatkozásában.

\*

A visszairányban mozgó keleti front 1944-ben Romániát és Erdélyt egyre közelebről fenyegette. A tábori kórháznak berendezett besztercei líceumban a tanév már márciusban befejeződött. Szeptemberben a régió egészét átfogó civil német kimenekítés volt soron, ami október végén a még ottmaradtak fejvesztett menekülésével zárult. A menekülés hosszabb állomásain csak az ifjúság töredéke részesülhetett rögtönzött oktatásban, a tanévük legnagyobb részét elvesztett. Az észak-erdélyi szász menekültek a háború befejezése után Ausztriában vagy az anyaország területén szétszóródva egy ideig még reménykedtek, bár hiába, a hazatérés lehetőségében. Kisebb hányaduknak ez „megadatott”, éppenséggel kérdés nélkül, az orosz hadvezetés részéről, amely, ha éppen beléjük ütközött, visszatoloncolta a menekülteket elhagyott lakhelyükre. A 30 ezres (a katonákon túl gyakorlatilag a teljes populációt átfogó) létszámból ilyen formában mintegy 6 ezer fő került vissza. Természetesen merőben más viszonyokat találtak, mint amelyekből kiléptek volt. Az otthonaikat, földjeiket románok foglalták el, a gyűjtőtáborokból – egyelőre állampolgári jogok nélkül – más falvakba te-

lepítették szét őket, más munka után kellett nézniük, s volt iskoláikat sem kaphatták vissza.

Az amúgy is megfogyatkozott számú tanulóifjúságnak nagyrészt be kellett érnie a román iskolával, vagy esetenként a magyar iskolát választhatták, illetve megfelelő rokoni kapcsolatok birtokában vagy parókiái közvetítéssel Dél-Erdélyben próbálkozhattak. Szászrégen egyik visszatért lelkesének mindenesetre 1945 őszén sikerült helyben is, a parókián iskolát szerveznie a város és (inséges bentlakással) a környék mintegy 80 alsóbb osztályos tanulója számára. A tanítás feladatait a feleségével közösen látta el, de a következő tanévre szert tettek további segítségre. A felsőbb osztályosok a magyaroknál vagy a románoknál kaphattak helyet. Két év múlva felzárkózott Beszterce is, ahol az Evangélikus Főkonvizstórium segítségével nyílhatott újra négyosztályos elemi iskola két önálló tanerővel. Maguk a lelkészek tartották a hittanórákat. A két pedagógus a nyári vakáció alatt gyakoroltatta az írást és olvasást a román vagy magyar iskolát látogató felsőbb osztályosokkal.

Az újraépítkezés eme áldozatos kezdőlépéseit állította meg az államosító 1948-as iskolareform, amely az oktatást és nevelést eleve világnézeti megfontolásból vette ki az egyház kezéből. Az anyanyelvi igényeknek mindazáltal továbbra is helyt adott. Besztercén mindjárt az első évben német óvoda és hétosztályos általános iskola létesült. 1953-ban nyílt négyosztályos középiskola is, ahol első ízben 1956-ban 28 végzőst érettségizettek. Utóbb mint párhuzamos osztályokat adó tagozat mindkettő összevonásra került a volt német líceum helyébe lépő román L. Rebreanu-líceummal, helyettes igazgatóval. (Szerzőnk itt tanított a 60-as években. Ugyanitt egyébként magyar tagozat is működött.) 1948-tól, negyedik osztályig, 7 fő jelentkező esetén a falvakban, illetve Szászrégenben szintén indulhattak német tagozatok a román iskolákban, és a vonzáskörzetben a német óvodák köre is bővült. A kezdetben feszítő (anyanyelvű, illetve középiskolai szakirányú) pedagógushiany kérdése fokozatosan megoldódott. Az észak-erdélyi oktatás német kisebbségi körben is felzárkózott az országos színvonalhoz, eredményesen szolgálta a felnőtt életre, a különböző hivatásokra történő felkészülést – akár a mind nagyobb számban kitelepülő egének szempontjából, akiknek Németországban a tapasztalat szerint nyelvi, szakmai hátránya általában nem származott abból, hogy Romániában tanultak.

A Nyugat-Németországba irányuló legális kitelepedés hosszú folyamata alatt, majd az 1990-es exodus nyomán a német iskolák tanulóbázisa természetesen mindjobban leszűkült, mégis az óvodától a középiskoláig számos intézmény máig fennmaradt – anyanyelvi igénylőkör nélkül is, a német nyelv elsajátítása iránti érdeklődés jóvoltából. De ez már csak a na-

gyobb városok jelensége. Így Besztercén vagy Régenben is fennállnak a tagozatok megfelelő tanulólétszámmal, melynek az anyanyelvű tanulók már csak legfeljebb 3 százalékát adják.

*Komáromi Sándor*

### Pozsony vármegye a középkorban

*Steinhübel, Ján: Bratislavský komitát. = Historický časopis. 60. r. 2012. 2. no. 191–214. p.*

#### *Vármegye és várispánság*

A magyar királyt körülvevő hű követőkből (comites) állt össze a királyi kíséret (comitatus). Ezek közül egyesek a király közelében, a királyi udvarbirtokon, mások az ország távolabbi területein, a várbirtokokon tölthették be az ispán funkcióját. A pozsonyi vár az ispán székhelye volt.

Az Altaichi Évkönyv (Annales Altahenses) említi meg (1039) az első pozsonyi határispánt (marchio), a Poznan (később Hunt-Poznan) nemzetiségből származó Szebest (a Szebeszlav rövidítése), majd a későbbi pozsonyi ispánokat is.

A vármegye az ispán kezelésébe tartozott. A vár a közigazgatási és törvényszéki hatalom székhelye volt. A várispánság tartozékai, ahonnan a különféle adók, vámok és szolgáltatások származtak, más várak birtokain is előfordulhattak. A vár igazgatása alá tartozó községekben és birtokokon éltek a fegyveres szolgálatot és egyéb kötelezettségeket teljesítő várnepek (cives, castrenses, homines castri) és a várjobbágyok (iobagiones castri). A királyok fokozatosan kiemelték a várbirtokokat az ispánok fennhatósága alól, majd a nemeseknek, az egyháznak és a városoknak adták át azokat, míg végül a megyék (ispánságok) megszűntek.

**Pozsony vármegye** rendelkezett saját ispánsággal, azaz várbirtokkal. A települések és birtokok nagy része a vármegye területén, kisebb része a szomszédos, illetve távolabbi megyék területén helyezkedett el (pl. Nyitra vármegyében Tamán nevezetű község egy része, Bars vármegyében Komáromfűss nevű község tartozott Pozsony vármegyéhez).

Nemcsak a vármegyéknek voltak az ország távoli vidékein birtokaik, tartozékaik, de a legrégebbi magyar kolostoroknak is, mint pl. Pannonthalmának, Garamszentbenedeknek és Znióvárjának. Pozsony vármegye területén számos más várispánság tartozékai is előfordultak.